

УДК 007:304:659.3

«ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ» ТА «ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ» В ЕПОХУ МЕДІАКУЛЬТУРИ

Анастасія Коник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

На основі актуальних західних праць та матеріалів гуманітарної періодики з'ясовано зміст поняття «історична пам'ять» та охарактеризовано особливості розвитку пам'яті а епоху медіа культури.

Ключові слова: коменорація, історична пам'ять, політика пам'яті, маніпуляція, пропаганда.

Останніми роками зацікавлення феноменом історичної пам'яті на пост-радянському просторі помітно зросло. Завдяки історичній можливості відновлення національної державності та незалежності, колишні радянські республіки розпочали процес переосмислення історичного наративу та пошуку національної ідентичності. Народи опинилися перед потребою подолання колоніальної історично-культурної спадщини, створення нової системи цінностей, консолідації навколо основних завдань національного та державного будівництва [12; 95].

Проблеми історичної пам'яті почали широко артикулюватись у суспільному дискурсі. У процесі націо- та державотворення поглиблюється конфлікт у суспільстві, історія стає важливим політичним чинником, а розбіжність політичних настроїв — еквівалентом різної інтерпретації історичного минулого. Аналітики зазначають, що майбутнє державності залежить від того чи того трактування минулого. Ситуація ускладнюється, коли «в спільноті, що являє собою народ однієї країни, функціонує декілька різних за змістом канонів «історичної пам'яті» [19].

Сучасна історична міфологія й історична свідомість стали об'єктом наукових досліджень. Накопичений у західній історіографії та політології значний емпіричний і теоретичний матеріал, що характеризує роль історичної пам'яті в минулому та сучасному суспільно-політичному житті народів Центрально-Східної Європи, привертає увагу вітчизняних науковців. Публікуються монографії та переклади актуальних західних праць, збірники статей, результати наукових конференцій, виходять у світ спеціальні випуски гуманітарної періодики, присвячені проблемам історичної пам'яті. Науковці починають розглядати пам'ять «як категорію пізнання та усну історію, як метод її дослідження» [3; 10].

У пострадянському історичному дискурсі знаходять свою нішу дослідження специфіки народної пам'яті, предметом аналізу стають автобіографії, спогади очевидців, учасників і жертв воєн, політичних репресій, депортацій та інших трагічних подій минулого сторіччя. Поряд з офіційно інституалізованою пам'яттю вивчається пам'ять «повсякденного рівня» — так звані особисті культурні форми: листи, щоденники, альбоми фотографій і колекції речей, з якими асоціюється минуле [3; 12]. Отже, в академічному середовищі розширюється теоретичний горизонт, методологічний і категоріальний апарат історичної пам'яті. У ЗМІ й публіцистичній літературі поняття й термін «історична пам'ять» вживаються на рівні вдалої метафори чи фразеологічного звороту, але саме завдяки ЗМІ, кінематографу, документалістиці, літературі тощо це поняття актуалізувалось у масовій свідомості.

Беручи до уваги складність проблеми, ми спробуємо оглядово, в загальних рисах, оскільки в межах нашої розвідки дати вичерпну відповідь неможливо, окреслити зміст поняття «історична пам'ять», «політика пам'ять» та особливості їх розвитку в епоху медіакультури.

1. Зміст поняття «історична пам'ять»: структура та функції

Розвиваючись на ґрунті соціо-гуманітарних наук, завдяки працям у галузі психології, філософії, соціології, герменевтики, лінгвістики пам'ять стала предметом міждисциплінарних досліджень. Концепція комеморизації або «сумісної пам'яті», що розпочалась у сфері соціології (М. Хальбвакс), продовжилась у теорії ментальностей (П. Нора, Ф. Ар'єс, М. Фуко), теорії комунікації (Дж. Онг), семіотиці (Томпсон). З нею корелюються такі концепти, як культурна, соціальна, історична пам'ять, «контрапам'ять», «місця пам'яті», «історична правда», «історичний досвід», «комунікативна традиція» та ін.

Спектр сучасних досліджень пам'яті надзвичайно широкий, це — вивчення мовних, поведінкових і тілесних практик, так звана мнемоніка тіла; розгляд історії та пам'яті як форм відображення історичної культури; історії як мистецтва пам'яті; вивчення «тероризму історизованої пам'яті» в культурі нового часу, що прийшла на зміну «живій» і «справжній» пам'яті [3; 11].

Праця французького соціолога М. Хальбвакса «Колективна пам'ять» (1950) стала першим системним обґрунтуванням концепції й аналізом феномену колективної пам'яті. За М. Хальбваксом, колективна пам'ять завжди соціально зумовлена та маркована, процес запам'ятовування є, залежно від об'єкта й технології сприйняття, виключно соціальний, і навіть, якщо належить індивіду, то лише декларативно, номінально, опосередковано, через його приналежність до соціуму [16].

Дослідник протиставляв історію і пам'ять: пам'ять — ненадійна, ефективна лише при повтореннях, усучаснює згадуване, а історія — документально підтверджена, має справу з унікальними подіями і критично дистанціюється від сьогодення. Автор пов'язував комеморацію зі стереотипами і мнемотопами традиції [16].

Метод, запропонований М. Хальбваксом, реалізував у своєму проекті «Простір пам'яті» (історія колективної пам'яті Франції) П. Нора. Згідно з його теорією, колективна пам'ять концентрується і репрезентується в так званих місцях пам'яті, які не є лише географічними пунктами, а визначаються як своєрідні точки зіткнення, в яких формується і комеморизується пам'ять суспільства

[11]. Головна функція цих «місць» — збереження групової пам'яті, ними можуть бути люди, події, споруди, традиції, пісні або ландшафтні одиниці, що оточені символічною аурую. Ці місця мають символічне значення, що може змінюватися завдяки численним індивідуальним чи груповим стратегіям. Варто наголосити на такій ідеї автора — створення і усвідомлення індивідами «місць пам'яті» — є головний чинник формування групової ідентичності; а вивчаючи зміну цих місць, можна зрозуміти зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи [11].

Усі дослідження у сфері історичної пам'яті сконцентровані навколо кількох спільних завдань: найзагальнішим є — дефініювати саме поняття. Очевидно, що існування єдиного загального визначення неможливе. В широкому розумінні історичну пам'ять визначають як «фундамент національної ідентичності» (Н. Яковенко) [19]; «своєрідний потенціал народу» (Л. Добіжева) [4; 227]; «суспільно-психологічне оснащення спільноти» (В. Масенко) [7; 53]; «сховище традицій, досвіду, наукового знання, художніх творів тощо» (В. Колєватов) [2; 41]; її суть визначають як «історичні зрізи практично всіх виявів суспільної свідомості» (В. Полянський) [13; 14].

За визначенням Ж. Тоценка, історична пам'ять є «своєрідною сфокусованою свідомістю, яка відображає значущість і актуальність інформації про минуле, в тісному взаємозв'язку з теперішнім і майбутнім» [15]. Вона є виразником процесу організації, збереження і відтворення минулого, історичного досвіду народу, країни, держави, з метою його використання в діяльності людей чи для впливів у сфері соціальної свідомості [15].

«Зафіксована у формах знань, культурних стереотипів, символів, міфів, історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле» (Ю. Зерній) [5; 72].

Німецький науковець Й. Рюзен, вважав, що історична пам'ять, з одного боку, — це ментальна спроможність суб'єкта зберігати спогади про пережитий досвід, який є основою формування історичної свідомості, а з іншого — це результат певних сенсотворчих операцій при продукуванні спогадів, що утворюються в процесі формування історичної свідомості внаслідок осмислення історичного досвіду [14; 50].

У вузькому розумінні дослідники виділяють кілька рівнів історичної пам'яті: загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні групи) й особистісний. Відповідно до цих рівнів розрізняють колективну, групову та індивідуальну форми історичної пам'яті. Її дефініюють як: спосіб збереження і трансляції минулого; колективну пам'ять про минуле; соціальну пам'ять про минуле; індивідуальну пам'ять про минуле [14; 51].

Український дослідник В. Масенко пропонує таку типологізацію та характеристику історичної пам'яті:

а) безпосередня, або коротка історична пам'ять — нестійка, неусталена, притаманна учасникам і свідкам історичних подій, обмежена часом людського буття, з постійно прогресуючою амнезією;

б) наукова історична пам'ять — це пам'ять, що «імплантовано до наукової думки»; зберігає свій обсяг і має потужний зворотній вплив на масову свідомість;

в) міфологічна пам'ять — міститься у міфах і легендах, часом має навіть більший вплив, ніж наукова історична пам'ять;

г) постійно відтворювана історична пам'ять широких верств населення чи різноманітних спільнот, яка формується під впливом наукової думки, освіти, ЗМІ, міфологем і власного суспільного досвіду, родинного виховання, громадської думки тощо [7; 52].

Автор впроваджує також поняття «обрій пам'яті» і дефініює його як «рухому межу усвідомленого спільнотою власного історичного досвіду, яка відповідно до обставин може розширюватися або звужуватися, набувати чіткості або втрачати свої обриси» [7; 51]. Саме на обрії пам'яті найчастіше трапляються міфологеми та легенди, а обрій «усвідомленої» (притомої) пам'яті переходить у суцільний міф [7; 51].

Зафіксована у звичаях, ритуалах, фольклорі, легендах і міфах історична пам'ять, незважаючи на неповноту, володіє дивовижною здатністю закарбовувати в свідомості людей епохальні історичні події та синтезувати історичне знання у різні форми світоглядного сприйняття історичного досвіду.

Я. Ассман, досліджуючи колективну пам'ять, умовно поділив її на дві складові: культурну та комунікативну. Комунікативна пам'ять, за автором, — це усна традиція, що виникає в контексті взаємодії між індивідами в повсякденному житті. Це — «жива пам'ять», спогади учасників подій, орієнтовані на нещодавнє минуле, що транслюється в межах трьох-чотирьох поколінь. А культурна пам'ять є символічною формою трансляції й актуалізації культурних смислів, що виходять за межі досвіду індивіда чи групи; ця пам'ять орієнтована на збереження міфічної історії у формі образів і традицій, виразниками яких є меморіальні знаки, що кодуються і відтворюються в церемоніях, святах, ритуалах [1; 368]

Дослідники, розглядаючи феномен історичної пам'яті, виокремлюють низку характерних ознак і критеріїв, серед них: вибірковість, неповнота, постійний розвиток, персоніфікований характер, обмеженість у часі, пам'ять не є наскрізною та не забезпечує глобального континуїтету, можливість набуття парадоксальних виявів і низка інших.

Компоненти чи структурні елементи історичної пам'яті, безумовно, потребують комплексного підходу до їх дослідження, оскільки вони взаємопов'язані й тісно переплетені. Структуруючи історичну пам'ять, К. Новікова вказує на такі елементи:

- а) спогади про свої витоки і предків;
- б) уявлення про історичне становлення етносу;
- в) спогади про так званий золотий вік — час політичної, економічної та духовної величі;
- г) «персоніфікована» історична пам'ять — образи та вчинки героїв, святих, видатних суспільних діячів, військових та ін. ;
- д) спогади про взаємини з навколишніми державами (найчастіше це спогади про війни);
- е) конфесійна пам'ять, в основі якої містяться уявлення про культові обряди, прийняття релігії, її долю [10; 5–7].

Структуру історичної пам'яті також розглядають як сукупність її складових елементів: знання, мова, традиції, обряди та звичаї, цінності, символи, усна народна творчість і соціально-історичні образи.

Зміст історичної пам'яті розкривається і через функції, які вона виконує: запам'ятовування, збереження та відтворення суспільно-важливої історич-

ної інформації, дослідники вирізняють також комунікативну, адаптаційну, ідентифікаційну, інтегративну, виховну, пізнавальну й світоглядну функції історичної пам'яті.

2. «Історична пам'ять» у контексті «політики пам'яті»

Деякі вчені висловлюють критичні зауваження стосовно вживання поняття та терміну «історична пам'ять», яке активоване в суспільно-політичній лексиці та дедалі частіше використовується у фаховій літературі, вважаючи його вкрай невдалим і некоректним. Скажімо, російські дослідники І. Савельєва та А. Полетаєв вважають, що пов'язувати, а тим паче ототожнювати уявлення (знання) про минуле з пам'яттю загалом неможливо. На думку авторів, вираз «історична пам'ять» — ідеологічне кліше, що символізує процес політизації історії. Причиною появи терміна «пам'ять» у додатку до історії стало загострення уваги до спогадів очевидців трагедій ХХ сторіччя — Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноцидів. Вони зазначають, що пам'ять є лише одним із компонентів когнітивної системи та складовою частиною процесу сприйняття, засвоєння, переробки, зберігання і відтворення інформації. Тому, на їхню думку, пам'ять співвідноситься зі знаннями про минуле так, як і зі знаннями про теперішнє або майбутнє чи взагалі з будь-якими знаннями [14; 17].

Зазначимо: у дослідженнях історичної пам'яті, загально визнана думка про те, що маніпулювання спогадами та пам'яттю стало могутнім зряддям управління індивідуальною і суспільною свідомістю [9; 102].

У процесі виявлення механізмів формування уявлень про минуле, у тому числі й на рівні масової свідомості, увагу науковців привернула політична чи владна складова цього механізму. Історики-постмодерністи зацікавились пам'яттю як засобом мобілізації політичної влади. Сфокусувавши увагу на проблемі маніпуляції комеморативними практиками для досягнення політичних цілей, свідомий вплив на процес комеморації з боку держави вважають визначальним. Тому в історичних роботах, зорієнтованих на проблематику історичної пам'яті, найрозробленішою є тема «політики пам'яті»: вивчення ролі політичного проекту, замовлення на формування та закріплення цінностей, знань про минуле з певною соціально-політичною метою. Аналізуючи конкретні сюжети, дослідники шукають відповідь на теоретичне питання: «як створюються соціальні уявлення про минуле та формуються національні символи?» [14; 20].

Французький вчений Ф. Ар'єс, вивчаючи процеси і техніки комеморації в історії ментальностей, у праці «Людина перед обличчям смерті» (1977) досліджував ставлення до смерті в західній культурі, й звернув увагу на роль меморіальних монументів і ритуалів, дослідив процес того, як видатні політичні діячі ставали об'єктом комеморативного поклоніння і довів, що комеморативні практики є найважливішим способом політичної репрезентації [17]. На думку П. Хаттона, завдяки працям Ф. Ар'єса у 80-х роках минулого сторіччя з'явився новий жанр історичної науки — історія політики комеморації.

М. Агюлон досліджував способи використання комеморативного образу з метою віднайдення конкретної політичної ідентифікації. Він сконцентрував свою увагу на тому, як символічні образи слугували цілям політичної пропаганди. Автор дійшов висновку, що лише конкретні образи можуть створювати для абстрактних понять емоційну привабливість, а це вкрай потрібно для залу-

чення послідовників. «Для персоніфікації потрібно створити образ, який легко запам'ятовується і з яким громадяни можуть себе легко ідентифікувати» [17]. Дослідник довів, що створений образ прагне поширення в різноманітних конфігураціях, і його можна використовувати в різних варіаціях в межах однієї ідеологічної теми, «...образ сам набуває історичної ідентичності» [17].

Послідовники М. Агюлона, які досліджували феномен і механізми створення образів у комеморативних практиках, зауважили, що в ХХ сторіччя. продукування образів стало помітнішим у політичній практиці. Результатом їхніх досліджень був висновок: сучасні політики «частіше опираються на образи, ніж на ідеї, щоб переконати інших в перевагах свого руху..., а в політичній комунікації форма переважає над змістом» [17].

Е. Хобсбоум визначав комеморативні практики як «традиції масового виробництва». Розрізняючи традиції та звичаї, він вважав, що традиції ХІХ сторіччя підмінювали історичну реальність штучно виробленими образами, які створювали ілюзії спадковості й глибоких зв'язків з минулим, хоча насправді ці зв'язки уривалися [17].

М. Фуко запровадив у науковий обіг термін «контрапам'ять». Стверджуючи, що поряд зі спогадами, «канонізованими в офіційно затвердженій традиції», існує масив спогадів протилежного змісту, дослідник зазначає: те, що пам'ятають про минуле, залежить від способу його репрезентації, від спроможності соціальних груп витворити образ минулого. М. Фуко доходить висновку: минуле постійно змінюється в сучасних дискурсах [6].

«Політика пам'яті» полягає у здійсненні контролю владною верхівкою чи домінуючою елітою над конструюванням знань (уявлень) про минуле, який досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (держзамовлення на підручники, в яких викладено офіційний курс історії для навчальних закладів), організацію музейної й архівної бази, монументальну пропаганду, твори літератури та мистецтва, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), топонімічні назви (перейменування населених пунктів, вулиць та ін.), ЗМІ та ін.

На думку дослідників, соціальна група або сила, що виходить на суспільну арену, зазвичай, приносить з собою власне трактування загального минулого, при цьому пам'ять певного колективу (групи, сили) запанує в соціальному дискурсі тоді, коли цей колектив домінуватиме. Наприклад, полярність політики пам'яті президентських каденцій Л. Кучми та В. Ющенко, доводять слушність цієї думки. Не вдаючись до скрупульозного аналізу, проілюструємо цю відмінність кількома прикладами. Л. Кучма: — ініціатива відзначення на державному рівні 350-ї річниці Переяславської ради; — створення, на пропозицію Москви, робочої групи для ревізії підручників з історії, написаних після розпаду СРСР. В. Ющенко: — ініціатива відродження Батурина як гетьманської столиці; — заклик до світової спільноти визнати Голодомор 1932–1933 років актом геноциду проти української нації.

У періоди соціальних трансформацій виникає потреба «наситити» чи «очистити» та відновити «спотворену» історичну пам'ять, спостерігаються вияви ностальгії за «ненаписаною історією» та «непережитим минулим» [14].

Дослідники застерігають про небезпеку використання історії з політичною метою. Приміром, польський учений Є. Єдліцький називає два варіанти, коли за допомогою історичної пам'яті можна досягнути максимального напру-

ження і конфронтації у суспільстві: 1) освяченням деяких історичних подій, які б перетворили їх на впливові символи і міфи; 2) нагадуванням про масові кривди з вини іншої групи чи сили. Дослідник доводить, що колективна пам'ять може бути «холодною» або «гарячою», якщо «холодна» зберігає чи консервує факти, то «гаряча» — продукує політично актуальну версію минулого, а подальший розвиток подій залежатиме від емоційного напруження у суспільстві [12; 94–95].

Звернення до героїко-войовничої («звитяжної») історії та відсутність відповідальності за завдані образи іншим суспільствам формують так звану пам'ять війни. Наприклад, у 2003 р. Держдума законодавчо затвердила «Дні військової слави Росії». До Дня перемоги 9 травня додано дев'ять додаткових*, з них принаймні чотири «переможні дні» територіально пов'язані з Україною [8; 2].

Чимало «звитяжних історій» є і в Європейського Союзу, результатом практичної спроби їх зіставлення стали Перша й Друга світові війни. Західні країни, як зауважує Н. Яковенко, почали поступово переходити до так званої пам'яті миру — з акцентом на повсякденному житті, розмаїтті та взаємопереплетенні культур, на зіставленні різних поглядів на ту ж подію, постать тощо [19].

3. Пам'ять в епоху медіакультури

З'явившись як продукт історичного розвитку психіки, пам'ять у суспільстві є динамічною. Дискурс історичної пам'яті сформований її історичною трансформацією, при цьому дуже важлива роль належить історичному контексту, в якому він розвивається. У західній науковій думці, з одного боку, сам факт існування дискурсу історичної пам'яті трактується як ознака її втрати та зникнення (П. Нора), з іншого — як доказ того, що пам'ять в сучасному суспільстві набуває великої ваги.

Впровадження та масовізація аудіовізуальних засобів упродовж ХХ сторіччя вплинули на панівний стандарт контролю спогадів. По-перше, збільшилось число і розмаїття джерел свідчень про минуле, по-друге, змінився тип соціально-культурної репродукції. За О. Нагорною, власні спогади про події або уявлення про них, сформовані завдяки історичній науці, витісняються яскравішими і виразнішими образами художньої літератури чи кінематографу [9].

Американський історик культури та літературознавець У. Дж. Онг, запропонував чотири стадії мнемогенези: від повторення (на стадії усної традиції) крізь відновлення (рукописна культура) і реконструкцію («галактика Гутенберга») до деконструкції й антиспогаду (медіакультура) [18]. Перша стадія генези історичних уявлень про пам'ять пов'язана з усною традицією і винятковим місцем пам'яті. «Минуле тут існує настільки, наскільки воно продовжує

* **5 квітня** (День перемоги російського війська над німецькими лицарями на Чудському озері 1242 р.), **8 вересня** (День перемоги на Куликовому полі 1380 р.), **5 листопада** (День звільнення Москви від польських інтервентів 1612 р.), **8 липня** (День перемоги в Полтавській битві 1709 р.), **7 серпня** (День перемоги російського флоту над шведським біля мису Гангут 1714 р.), **9 вересня** (День перемоги російського флоту над турецьким біля острова Тендра 1790 р.), **22 грудня** (День взяття турецької фортеці Ізмаїл 1790 р.), **7 вересня** (День бою російської армії з армією Наполеона біля села Бородіна 1812 р.), **30 листопада** (День перемоги російської ескадри над турецькою в Синопській бухті 1853 р.).

утримуватись в живій пам'яті, а пам'ятають про нього доти, допоки воно слугує потребам сьогодення» [18]. Саме в епоху усної традиції колективна пам'ять була головним ідентифікатором належності до тієї чи іншої групи. У дописемні часи «місця пам'яті», або мнемотопи, відігравали украй важливу роль, оскільки підсилювали ефект присутності минулого в сьогоденні, а сучасного в минулому.

Друга стадія еволюції уявлень корелюється з рукописною культурою. На цьому етапі «поняття пам'яті як повторення поступово витіснило поняття пам'яті як воскресіння». У. Онг дефініює рукописну культуру «як культуру пам'яті, що відчужується, . . . культуру прогресуючого забуття», в якій «воскресіння колишньої мудрості пов'язане з постійною небезпекою втрати вже знайденого» [18]. Якщо на першій стадії колектив був гарантом пам'яті, то тепер таким гарантом є особисте зусилля автора, якому належить уся висловлена мудрість.

Третя стадія, за Онгом,— розквіт «галактики Гутенберга». Писемність саме на цьому етапі впливає на колективну ментальність, опосередковує пам'ять, відтепер минуле не воскрешається, а реконструюється. Такій реконструкції підлягає увесь масив існуючих текстів, на який згодом накладається «хронологічна шкала з виокремленими завдяки історичній пам'яті подіями». На цьому етапі, на думку дослідника, відбувається неминуча сентименталізація історії, збільшення ролі «збудливих елементів в історичній свідомості і пам'яті» [18]. У. Онг зазначає, що колективна пам'ять культури «галактики Гутенберга» — це пам'ять меморіалів, епохальних текстів, видатних особистостей, революцій, воєн, національних підйомів і відкриттів. Запам'ятовується надзвичайне, гротескове, геніальне; «культура ініціює історію, а не чекає ініціацій з минулого» [18].

Остання, четверта, ультрасучасна стадія — це стадія медіакультури, культури електронного відтворення і використання інформації. Тексти на цій стадії лише демонструють, як ідеї і думки колись репрезентувались. Колективна пам'ять зводиться до «калейдоскопічного набору мігруючих образів», перетворюючись на «місця псевдопам'яті» [18]. Проблема комеморації в епоху медіакультури, на думку автора, полягає в тому, що пам'ять деморалізується. Відповідно, ідентифікація стає наскрізь віртуальною і залежатиме від масового пориву, бажаного ефекту чи орієнтації. Пам'ять перестала бути здатністю, усвідомленим зусиллям пригадування, а перетворилась на безликі гігабайти, що редукували багатство людської цивілізації (книги, картини, музичні твори). У такий спосіб, дослідник доходить висновку, що медіакультура небезпечна для традиційних комеморативних практик, оскільки призводить до деконструкції пам'яті, гіпомнезії [18].

П. Хаттон у праці «Історія як мистецтво пам'яті» висловлює побоювання, що соціальну спроможність пам'яті, зрештою, підірве постмодерністська історіографія. Заперечуючи, що спогад може бути методом вивчення історії, постмодерністська історіографія наполягає: завданням історика є не реконструкція чи пригадування минулого, а аналіз історії укладання колективної пам'яті, її подальша деконструкція. Небезпека, на думку П. Хаттона, полягає в тому, що «діти більше не відчуватимуть своєрідної «містики минулого», їм не вистачатиме інтересу, і вони не стануть фаховими істориками або хранителями пам'яті» [17].

Існує і протилежна позиція. Постмодернізм розглядають як період подолання розриву з традицією, який спричинив модерн, ХХ сторіччя вирізняється виникненням «індустрії пам'яті», бо в жоден період не виникала така кількість музеїв, архівів і меморіалів [6]. Прістонський історик А. Майер наголошує, що сучасне зростання публічної колективної пам'яті неминуче збільшить світовий запас монументів та історичних музеїв, причому «таку тенденцію не можна вважати ні політично безневинною, ні плідною для історії, оскільки це спричиняє помилки щодо раціональних потенцій людства» [6].

Створення «індустрії пам'яті» стало можливим внаслідок посилення впливу ЗМІ на масову свідомість. Звернення мас-медіа до проблем «історичної пам'яті», популяризація певних «місць пам'яті», історичних символів (Стіна плачу в Єрусалимі, меморіал Е. Преслі в Мемфісі, Бастилія, яку щорічно відвідують мільйони людей) яскраво засвідчують зв'язок комерції та історичної пам'яті, минуле перетворюється на товар [6].

В. Шликов також зазначає, що спогади в епоху медіакультури не передаються, а продаються: «чим спогади дорожчі — тим більшим є шанс нарощування навколо них подробиць, гіпотез, скандальних спростувань, різноманітних cultural studies, медіавтілень в кіно та белетристиці» [18]. Автор наголошує на тому, що загальний ажіотажний попит на реліктову історію, сформований постмодерністською політикою «anything goes», переродив медіакультуру. Вона стала аісторичною і байдужою до живої історії; тотальна електронізація пам'яті призводить до того, що зникає потреба щось пам'ятати або пригадувати. Пам'ять можна перетворювати на яскраві образи, які «наче fast food, придатні до вживання «гарячими», тобто модними, екстравагантними, екзальтованими» [18].

Пам'ять зі символічного хронотопу культури в епоху тотальної медіакультури перетворюється на безлику інформацію, яку можна скопіювати, видалити, заархівувати, закодувати чи переписати. Цей процес, доведений до крайності, проілюстрований в романі Дж. Оруела «1984», де всесильне міністерство Правди знищує і підробляє документи, переписує книги, перейменовує вулиці та міста, фальшує дати і характер подій. Минуле безупинно коригується, переробляється на догоду політичному режиму, який править.

Фахівці застерігають про небезпеку маніпулювання історичною пам'яттю з політичною метою. У суспільстві можна спровокувати, за визначенням політолога Й. Рюзена, «кризу історичної пам'яті». Він запропонував таку типологію криз: нормальна, критична та катастрофічна. Нормальна криза пов'язана з незначними змінами, які долає внутрішній потенціал історичної свідомості. Критична — з докорінними змінами, формуванням нового типу історичної свідомості, наслідком якого стає зміна історичної пам'яті й ментальних форм її збереження, а також принципів ідентифікації. Катастрофічна криза перешкоджає відновленню ідентичності, у зв'язку з такою кризою сумнівним стає сам процес історичного сенсоутворення, а пережитий історичний досвід сприймається як травма, катастрофа [14].

В умовах інформаційної глобалізації історична пам'ять стає одним з елементів механізму захисту нації, а її стан корелюється з моральною відповідальністю перед суспільством політичної та творчої еліти.

Туманність і фрагментарність життя в епоху медіакультури, невизначеність майбутнього спонукають звернення до минулого, цим зумовлюється інте-

рес до історичної пам'яті багатьох людей сучасності. Проблема ідентичності індивідуумів і груп стає проблемою їхньої колективної свідомості. Для того, аби уникнути розмитості в постмодерному світі, індивіди вірять у спрощені, одновимірні уявлення, які часто поєднуються зі звинуваченнями на адресу інших груп, етносів, націй. Суперечливість, а часом і взаємозаперечення соціально-культурних матриць для визначення національної, етнічної, релігійної, групової ідентичності стають полем маніпуляцій і спекуляцій. Майже кожна соціальна група, етнос, нація претендує на свою причетність до загальної слави, намагається досягти всезагального визнання факту своїх бід і поневірянь [6]. Як надмірне засудження, так і надмірне прославлення свого минулого однаково небезпечні, якщо стають самоціллю. Історична пам'ять перебуває також перед небезпекою тривіалізації великих подій і визначних постатей через зростання кількості меморіалів, монументів, пам'ятних знаків, що в підсумку призведе до «інфляції увіковічнювальної валюти» [6].

1. *Ассман Я.* Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 368 с.
2. *Голомозда К.* Історичні ідентичності в історіографічних рефлексіях // www.kennan.kiev.ua/kkp/content/conf06/papers/Golomozda.html
3. *Грінченко Г.* Усна історія — теорія, метод, джерело // *Невигадане: Усні історії остарбайтерів/ Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Грінченко.* — Х. : Видавн. дім «Райдер», 2004. — С. 10–32.
4. *Добижева Л.* Историческое самосознание как часть национального самосознания народов // *Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов.* — М., 1990. — С. 227.
5. *Зерній Ю.* Історична пам'ять як об'єкт державної політики // *Стратегічні пріоритети.* — 2007. — № 1 (2). — С. 71–76.
6. *Трубина Н.* Память коллективная // *Философская энциклопедия.* — М.: «Панпринт», 1998 // <http://terme.ru/dictionary/memory05>
7. *Масенко В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // *Укр. іст. журн.* — 2002. — №5. — С. 49–62.
8. *Мельник І.* Дев'ять «Дней пабеди» // *Поступ.* — 2003. — 19 листоп. — №220 (1275). — С. 2.
9. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. — К.: ІПіЕНД, 2002. — 272 с.
10. *Новікова К.* Історична пам'ять і етнічність // *Збірка студентського наукового товариства «Гаудеамус Ігітур» (Історичний факультет).* — Донецьк: ДонНУ, 2001. — Вип. 4. — С. 5–7.
11. *Нора П.* Всемирное торжество памяти // *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре.* — 2005. — № 2–3 (40–41). — С. 37–51.
12. *Петровський В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001). Монографія. — Х.: Майдан, 2003. — 492 с.
13. *Полянський В.* Историческая память в этническом самосознании народов // *СоцИС.* — 1999. — №3. — С. 14–29.

14. Савельева И., Полетаев А. Социальные представления о прошлом: типы и механизмы формирования // Гуманитарные исследования. — М.: ГУ-ВШЭ, 2004. — Вып. 7 (14). — 52 с.
15. Тоценко Ж. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния/ <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/newhist/himem.htm>
16. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. — 2005. — № 2–3 (40–41). — С. 12–35.
17. Хаттон П. История как искусство. — С.-Пб.: Владимир Даль, 2003. — 424 с. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/hatt/index/php
18. Шликов В. Заметки о памяти и сознании в контексте духовной традиции / <http://www.naratif.narod.ru/hyperboreus01.htm>
19. Яковенко Н. Нова доба — нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України / <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf>

HISTORICAL MEMORY AND THE POLITICS OF MEMORY IN A MEDIA-CULTURAL EPOCH

Anastasia Konyk

Ivan Franko National University of Lviv,
Chuprynky Street 49, 79044, Lviv, Ukraine
Tel. office: (032) 239-47-75
E-mail: journft@franko.lviv.ua

In this article «Historical Memory and The Politics of Memory in a Media-cultural Epoch», the author aims to determine the basis of perception of historical memory and to characterize the specifics of its development in the media-cultural epoch on the basis of the west actual works and materials, published in the periodicals dedicated to this theme.

Key words: Commemoration, Historical Memory, Politics of Memory, Manipulation, Propaganda.

«ІСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ» И «ПОЛИТИКА ПАМЯТИ» В ЭПОХУ МЕДИАКУЛЬТУРЫ

Анастасия Конык

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
Тел. оф.: (032) 239-47-75
E-mail: journft@franko.lviv.ua

На основании актуальных западных работ гуманитарной периодики выяснено содержание понятия «историческая память» и охарактеризованы особенности развития памяти в эпоху медиакультуры.

Ключевые слова: коммеморация, историческая память, политика памяти, манипуляция, пропаганда.

*Стаття надійшла до редколегії 18.09.2009
Прийнята до друку 14.10.2009*